

ELS USOS LINGÜÍSTICS DELS NENS JAPONESOS I NIPOCATALANS / NIPOCASTELLANS ESCOLARITZATS A CATALUNYA: EL CAS DE L'ALUMNAT DE L'ESCOLA COMPLEMENTÀRIA DE LLENGUA JAPONESA I DEL COL·LEGI JAPONÈS DE BARCELONA

Makiko Fukuda
Universitat de Barcelona

The paper presents patterns of language use of the schoolchildren who attend one of the two Japanese educational establishments in Barcelona: the Japanese School of Barcelona and the Supplementary Japanese School of Barcelona. Based on the data from a small-scale pilot study, patterns of language use of the children in the communication with their parents, their siblings, and their friends are analyzed. Their language preference in the communication media are also presented. The language use of the children from the linguistically mixed families are noteworthy, since the two educational establishments can be taken as a reflection of their family's orientation of language education. Our study found that they differ in the rate of use of local languages: Catalan and Spanish.

1. Introducció

Durant aquests darrers anys, l'increment d'immigrants extracomunitaris a la societat catalana ha plantejat moltes preguntes i ha estat objecte de diverses recerques. Les llengües són una de les qüestions centrals, sobretot, per als infants immigrants ja que l'escolarització hi té un paper molt important. Algunes recerques han estudiat els casos dels infants immigrants que tenen una presència important a Catalunya, però els col·lectius poc "visibles" difícilment han estat focalitzats en aquestes recerques.

El col·lectiu japonès n'és un exemple. És una població que constitueix un col·lectiu particular entre els estrangers instal·lats a Catalunya, però la seva realitat és força desconeguda per la societat catalana. A més del seu poc volum, la mobilitat d'un percentatge important de la població genera una imatge estereotipada d'una colònia ben tancada que permet als membres viure en el seu món. Tanmateix, aquesta imatge no és ben bé certa: si alguns dels seus membres són efectivament transeünts, n'hi ha altres de ben integrats a la societat catalana. En ambdós casos, les llengües tenen un paper fonamental en el procés d'integració. En el cas dels fills d'aquests immigrants, la modalitat d'escolarització esdevé un dels factors importants que determinen la seva integració.

Aquest estudi pretén donar a conèixer la realitat lingüística dels alumnes de les dues

institucions docents de la colònia japonesa– l'Escola complementària de la llengua japonesa i el Col·legi Japonès de Barcelona – i explorarem els seus usos lingüístics.

2. Els nens japonesos expatriats i la modalitat d'escolarització

2.1. Els nens japonesos a l'estranger

Cada any, el nombre total dels japonesos a l'estranger augmenta notablement, mentre que el dels nens que acompanyen als seus pares no mostra cap canvi gaire marcat. De fet, el nombre de nens expatriats en edat d'escolarització s'està reduint aquests darrers anys. Això pot suggerir el fet que les empreses japoneses intenten enviar fora els empleats amb fills de poca edat, ja que tenen present l'accés a les escoles de secundària superior.

2.2. Les dues institucions docents: Col·legi Japonès de Barcelona i Escola Complementària de Llengua Japonesa de Barcelona

L'escola és el lloc on els nens passen bona part del dia i on adquireixen els coneixements i desenvolupen les activitats intel·lectuals (YAMAMOTO 1991:111). Per tant, la modalitat d'escolarització pot determinar la incorporació dels nens a la societat local d'una manera molt influent. Les distintes estratègies – la tria de la modalitat d'escolarització – es prenen depenent de la situació familiar, els països en què resideixen i les localitzacions on treballen. Els col·legis japonesos i les escoles complementàries de la llengua japonesa són les modalitats més escollides. Les dues institucions tenen un paper cabdal de mantenir la llengua japonesa.

2.2.1 Col·legi Japonès

Segons la definició del Ministeri d'Educació, els col·legis japonesos (més endavant s'anomenaran CJ) són els centres docents diürns establerts amb la fi d'impartir l'ensenyament equivalent al que es realitza a les escoles primàries o secundàries elementals del Japó. El seu currículum escolar segueix allò que disposa el Ministeri perquè els nens no tinguin dificultat educatives quan tornin al Japó. Per tant, els nens poden rebre l'ensenyament del Japó encara que siguin físicament fora del Japó. Així, els CJs funcionen per mantenir el ritme i la disciplina propis del sistema escolar del Japó. La gran majoria dels alumnes són els fills dels treballadors enviats de les empreses japoneses que viuen la seva estada transitòria a cada societat d'acollida.

En termes generals, els alumnes dels CJs estan força allunyats de la cultura local, ja que bona part de la seva vida quotidiana s'organitza dintre de l'entorn japonès que ofereix la colònia japonesa (SATO, 1997). Les famílies i l'escola hi tenen un paper significatiu de conservar i intensificar la cultura japonesa, inclosa la llengua. En el cas dels nens, passen bona part del dia en aquests dos espais, així doncs, pràcticament poden viure només amb la llengua japonesa. Aquest entorn sovint s'indica com un dels majors factors que impedeixen els nens tancar-se dins de la colònia japonesa sense que es relacionin amb els autòctons. De fet, molts estudis informen

que els alumnes del col·legi japonès viuen quasi exclusivament en japonès (EBUCHI 1983; ÔTA, 1983; SATÔ, 1997).

2.2.2 Escola complementària de Llengua Japonesa

Contràriament al CJ, les escoles complementàries (més endavant anomenades EC) són les institucions que s'obren només un cop a la setmana per als alumnes que assisteixen habitualment a alguna escola local o internacional. Aquesta modalitat és triada preferentment pels pares que s'han instal·lat als països de parla anglesa, francesa, alemanya – que són considerades llengües prestigioses al Japó–, o pels residents permanents inclosos els matrimonis mixtos.

L'objectiu principal és mantenir el nivell de la llengua japonesa, que és el tema més preocupant per als pares i per als nens que tenen la intenció de retornar al Japó. Per tant, generalment s'hi imparteixen només les classes de la llengua japonesa, tot i que últimament cada cop hi ha més escoles que imparteixen altres assignatures a més de la llengua. Pel que sembla, les ECs funcionen simplement com a activitats docents addicionals per mantenir la llengua i la cultura japoneses, però tenen papers importants com el d'oferir als nens japonesos l'oportunitat de veure als seus compatriotes i de parlar en japonès. Als nens nascuts dins dels matrimonis mixtos, els servirà com a centre de transmissió d'aquesta llengua minoritària dins de la societat més gran.

3. Un estudi pilot sobre els usos lingüístics de l'alumnat del Col·legi Japonès de Barcelona i el de l'Escola Complementària de Llengua Japonesa de Barcelona

3.1 Els objectius de la recerca

Tal com hem vist fins ara, les dues institucions reflecteixen dues orientacions diferents (o oposades) del projecte migratori de les famílies dels alumnes, tot i que comparteixen el mateix objectiu de mantenir la llengua i la cultura japoneses. Com més alta és la possibilitat que els nens es romanguin a la societat d'acollida, són més orientats a la integració a aquesta societat. Contràriament, però, si hi ha més possibilitat de retornar al Japó, són més orientats al manteniment de l'entorn japonès (SEKIGUCHI 1983). En el primer cas, els pares prefereixen portar als seus fills a escola local, cosa que sovint condueix als nens establir colles d'amics amb els nens locals. Per tant, la llengua de l'escola es converteix en la seva llengua habitual fora de la llar. En canvi, en el segon cas, els pares porten als seus fills al CJ perquè els nens puguin mantenir el seu estudi encara que siguin a l'estranger. Això és molt important per ells perquè els faciliti la seva reincorporació al Japó, cosa que sovint els fa viure quasi exclusivament en l'entorn japonès, i alhora els allunya de la integració a la societat receptora. En el cas dels matrimonis mixtos, porten als seus fills al CJ perquè aprenguin japonès en un entorn plenament japonès.

Ara bé, aquestes orientacions diferents es reflecteixen en els patrons dels usos lingüístics dels alumnes de les dues institucions amb diferents modalitats? Quins patrons s'hi observen? L'objectiu d'aquest estudi és aclarir les dites preguntes i copsar la realitat lingüística d'aquest col·lectiu poc visible. Sobretot, els nens mixtos que estudien en dues institucions diferents mereixen una especial atenció, ja que la tria de modalitat escolar pot reflectir la política lingüística dels progenitors.

3.2 Recollida de dades

Per tal d'obtenir les dades, hem dut a terme un qüestionari als alumnes del Col·legi Japonès de Barcelona i els de l'Escola Complementària de Llengua Japonesa de Barcelona. Els nens que assisteixen únicament a escola local també seran els subjectes importants per a la nostra recerca, però l'accés a aquests nens ha estat força difícil, ja que solen viure allunyats dels japonesos. Per tant, estan exclosos en aquesta recerca.

Tenint en compte la disponibilitat de temps dels informants, els qüestionaris van ser confeccionats d'una manera força resumida. A més d'això, perquè els informants entenguessin bé les preguntes, hem evitat les preguntes complicades.¹ Els qüestionaris consisteixen en (1) dades personals, (2) usos lingüístics a la llar (quines llengües empren en la comunicació amb cada membre de la família?), (3) usos lingüístics amb els amics (quines llengües empren amb els tres amics amb qui es relacionen més freqüentment?), i (4) usos lingüístics en consums mediàtics (Televisió, pel·lícules o DVD)². L'ús a les famílies lingüísticament mixtes mereixen una especial atenció, ja que en una societat com la catalana, on la llengua està en situació de conflicte amb altres llengües en el seu propi territori, la tria de la llengua que es parla amb els fills segons la composició lingüística és una de les claus del futur d'aquesta llengua (TORRES 2005).

Dels 40 fulls de qüestionaris repartits, es van tornar omplerts 27 exemplars a l'Escola Complementària. Al Col·legi Japonès, per l'altra banda, es van tornar 105 exemplars omplerts de 110 fulls repartits.

3.3 Col·legi Japonès de Barcelona

Així com els altres col·legis japonesos, la gran majoria d'alumnat són els fills dels treballadors que acostumen a passar uns pocs anys a Barcelona, mentre que els fills dels matrimonis mixtos (un/a dels quals és japonès/a) hi formen una minoria. La llengua vehicular d'instrucció és japonès, tot i que s'imparteixen classes del castellà i de l'anglès dues hores setmanals. Pel que fa al català, n'hi ha una classe especial per als nens mixtos que passaran a alguna escola local després de marxar del CJ, però la resta dels nens l'aprenen només simbòlicament per les ocasions especials com ara el festival escolar. En general, l'ensenyament lingüístic del col·legi no funciona prou bé degut a poques hores lectives, i sobretot per la

temporalitat d'estada i la falta d'ocasió en què poden emprar les llengües. Alguns nens que saben que la seva estada a Barcelona és temporal, no es motiven a aprendre les llengües locals. A més a més, les seves relacions interpersonals es mantenen gairebé exclusivament entre els seus compatriotes.

3.3.1. Perfil dels informants

La gran majoria dels informants del CJ són els fills de parelles japoneses (87%, n=91), mentre que els fills de les parelles mixtes són molt més reduïts (13%, n=14). Són els nens de 7 anys a 15 anys, que corresponen al curs primari i secundari elemental. Llevat dels nens mixtos, porten pocs anys a Barcelona: el temps d'estada mig és 3,2 anys. Entre ells, hi ha alumnes que van arribar a Barcelona a l'edat preescolar i havien assistit a alguna escola bressol local. Aquests nens s'observen sobretot als cursos inferiors.

3.3.2. Usos lingüístics a la llar

Els usos lingüístics familiars dels nostres informants mostren una situació similar a altres CJs com informen alguns estudis, en la qual la llengua japonesa predomina. El 61% (n=64) dels alumnes l'empren exclusivament a la llar, i si hi incloem els qui l'empren predominantment junt amb l'ús ocasional de altres llengües (castellà, català o anglès), el percentatge arriba a 85% (n=89). Entre aquestes llengües, el castellà s'observa amb més freqüència (n=15), seguit de l'anglès (n=6)³. Tenint en compte el grau de coneixement de les llengües locals dels informants, podem suposar que aquest ús ocasional es produeix simplement a nivell lèxic de manera que empren alguns manlleus lèxics que es repeteixen amb molta freqüència⁴. Pel que fa a la comunicació entre els germans, així mateix, l'ús monolingüe del japonès és predominant (79%, n=73). D'altra banda, hi ha informants que han declarat ús plurilingüe, entre els quals s'observen alguns nens de la família japonesa. En aquest cas, però, sol ser un ús ocasional d'algunes paraules o expressions freqüentment repetides. Els qui tenen germans menors que assisteixen a escola bressol local, de vegades aquestes paraules o expressions arriben a formar el llenguatge entre els germans. A més d'això, també hem analitzat la relació entre l'assistència a escola bressol local i l'ús de les llengües locals amb els germans. Val esmentar que s'ha observat la relació significativa entre l'ús del català amb els germans i l'assistència a escola bressol (p valor=0.0116, < 0.05), mentre que no se n'ha observat en l'ús del castellà. De totes maneres, podem dir que aquest ús predominant del japonès és un resultat no gens estrany, tenint present l'entorn lingüístic de les famílies en les quals ambdós progenitors són japonesos.

D'altra banda, els nens de la família mixta mostren patrons diversos. En la comunicació amb el progenitor japonès, l'ús monolingüe del japonès és predominant (53%, n=8). L'ús plurilingüe és menys freqüent, però s'observen diversos patrons d'usos lingüístics amb el progenitor japonès. D'altra banda, en la comunicació amb el progenitor no japonès, l'ús monolingüe del

castellà és el patró més triat (64%, n=6), situat poc per sobre de l'ús monolingüe del català (38%, n=5). Els informants que fan aquest tipus d'ús es dirigeixen a ambdós dels seus pares de manera monolingüe en la llengua de cada progenitor: és a dir, segueixen al principi d'”Una persona, una llengua”. En canvi, l'ús plurilingüe és poc freqüent, en el qual els informants declaren que fan ús plurilingüe tant amb el seu pare com amb la seva mare. La tria de llengües dels progenitors en interaccionar amb els seus fills pot reflectir tant l'actitud envers la seva llengua nativa i el patrimoni de la seva cultura com els objectius més pragmàtics, com ara si hi ha la possibilitat de marxar d'un país a l'altre (YAMAMOTO 1995). En el cas dels nostres informants, el fet que els progenitors han optat per enviar els seus fills al col·legi japonès el podem interpretar com la seva actitud positiva envers la cultura i la llengua japoneses. A més d'això, ho podem comprovar també en la presència important d'aquesta llengua a la llar.

Respecte a la comunicació amb els germans, YAMAMOTO (1991, 1995) s'assenyala que la tria de la llengua és la indicació directa de la disponibilitat lingüística: si tots els nens d'una família són competents en dues llengües, triarien una llengua comuna per motius pragmàtics. Si els nens assisteixen a la mateixa escola, els serà convenient utilitzar la llengua de l'escola. En el nostre cas, es poden observar diversos patrons (monolingüe del castellà n=2, monolingüe del japonès n=1, bilingüe del japonès i català n=3, bilingüe del japonès i castellà n=2, quadrilingüe del japonès, castellà, català i anglès), però en tots casos la llengua de l'escola – el japonès – hi té una presència important.

3.3.3 Usos lingüístics amb amics

Mentre assisteixen a una escola bressol de la societat d'acollida, els nens aprenen ràpidament la seva llengua i sovint juguen amb els nens locals. No obstant això, un cop passin al CJ, s'obliden completament de la llengua local degut al canvi de l'entorn en què viuen: les seves relacions interpersonals es limiten als seus compatriotes, ja que els nens passen bona part del dia al col·legi i es desplacen entre casa seva i el col·legi en un autocar escolar. A més a més, no els deixen sortir quan volen per motius de seguretat. A no ser que facin cap esforç especial, com ara participar en alguna activitat de la societat receptora, les seves relacions interpersonals estan força limitades als nens japonesos.

En el cas dels nostres informants, el 73% empren exclusivament japonès en la comunicació amb els seus amics amb qui es relacionen més freqüentment. Si hi incloem els qui empren principalment el japonès, el percentatge arriba al 85%. Tot i així, s'observen els usos de les llengües locals, la qual cosa implica que les seves relacions interpersonals no estan tan restringides com informen alguns estudis (SHIBANO 1983; SEKIGUCHI 1983; SATÔ, 1997 etc.). L'ús de l'anglès tampoc és gaire freqüent entre els nostres informants. En els usos lingüístics dels nens mixtos, així mateix, la llengua japonesa hi predomina (la mitjana de l'índex d'ús del japonès és la més alta amb 0,5), però les llengües locals tenen més presència que no pas

els dels nens japonesos. Curiosament, l'ús bilingüe del japonès i del català és el patró més triat, tot i que als usos familiars, la darrera llengua hi té menys presència que no pas el castellà.

3.3.4 Usos lingüístics a consum mediàtic

Pel que fa al consum mediàtic, la falta de coneixement de la llengua local fa als nens estimar més veure els vídeos o llegir els llibres japonesos que els envien del seu país. A més de la dificultat lingüística, l'expectativa de retornar al Japó també influeix als seus usos lingüístics en consum mediàtic⁵.

El resultat mostra que el 81% dels alumnes de CJ veuen exclusivament els programes japonesos, mentre que els qui veuen tant els programes televisius locals com japonesos abasten només 5% del total. Altre 5%, que veuen exclusivament els programes locals, són els nens de la família mixta. En ambdós casos, estan inclosos els dibuixos animats japonesos que s'emeten als canals catalans i espanyols. Tot i la falta de coneixement lingüístic, els nens japonesos poden gaudir-ne la versió japonesa gràcies al doblatge.

3.4. Escola Complementària de Llengua Japonesa de Barcelona

En principi, és un centre pels nens japonesos que tenen l'expectativa de retornar al Japó, però en el cas de Barcelona, la gran majoria dels alumnes són els nens de la família mixta. Cada dissabte al matí els nens reben tres hores de classes de la llengua japonesa. El centre accepta també els nens a l'edat preescolar.

3.4.1. Perfil dels informants

Llevat d'un informant, tots els nostres informants són fills de parelles mixtes formades a partir d'un/a japonès/a i un/a català/na o espanyol/a (n=26). Són els nens de sis a onze anys, entre els quals s'hi troben els nens en l'edat preescolar. La gran majoria d'ells van néixer a Catalunya (78%, n=21), mentre que el nombre dels qui van néixer a altra part d'Espanya o del Japó són molt més reduïts (7%, n=2, 11%, n=3 respectivament). Tot i així, bona part dels alumnes visiten el Japó de manera regular o hi havien estat durant uns anys. Algunes mares expliquen que porten als seus fills a una escola del Japó durant un o dos mesos com a oient per tal que millorin el seu japonès mitjançant la vida escolar real. Altres mares els porten a casa dels seus avis perquè passin uns mesos amb ells. D'aquesta manera, segons elles, poden complementar l'aprenentatge del japonès dels nens amb força eficàcia.

Respecte a les llengües maternes, la gran majoria dels informants consideren el català la seva o una de les seves llengües maternes juntament amb japonès (37%, n=10; 22%, n=6 respectivament).

3.4.2. Usos lingüístics a la llar

Algunes recerques anteriors sobre els usos lingüístics de les famílies mixtes que contenen un parlant de japonès resident al Japó (OKA 1989; YAMAMOTO 1985, 1990) informen que els nens tendeixen a triar el japonès en la comunicació amb el progenitor japonès, mentre que al progenitor de l'altra llengua sovint trien les dues llengües. Entre els germans, la llengua més triada és el japonès, que alhora és la llengua predominant de la societat i de l'escola excepte pels alumnes de escola internacional.

En el cas dels nostres informants, igual que els nens mixtos del CJ, l'ús monolingüe del japonès és predominant en la comunicació amb el progenitor japonès (54%, n=14). No obstant això, no s'observen tantes variacions en els patrons d'usos lingüístics com mostren els nens mixtos del CJ. Alguns dels restants fan ús bilingüe del japonès i castellà (31%, n=8), mentre que els altres adopten l'ús bilingüe del japonès i català amb el progenitor japonès. D'altra banda, en la comunicació amb el progenitor no japonès, l'ús monolingüe del català és predominant (50%, n=13), deixant l'ús monolingüe del castellà poc per sota (38%, n=10). Comparat amb els nens mixtos del CJ, s'observa més presència del català: excepte aquells que fan ús monolingüe del castellà, els restants empren el català amb el progenitor no japonès amb diferents graus d'ús.

Pel que fa a la comunicació amb els germans, així mateix, el català i el japonès hi tenen una presència important: l'ús monolingüe del català i l'ús bilingüe del català i del japonès són els patrons més triats (23%, n=6 respectivament). Alguns estudis sobre els nens mixtos (HOFFMAN 1985; YAMAMOTO, 1995 etc.) indiquen que pot haver-hi alguna relació entre la llengua vehicular de l'escola i la llengua de la comunicació entre els germans. En el cas dels nostres informants, la llengua vehicular de l'escola "principal" és el català (excepte en dos casos), alhora però, el japonès també ho és, tot i que sigui la llengua vehicular de l'escola "secundària" a què assisteixen un cop a la setmana. Així, el resultat de la nostra recerca també ho suggereix. A més d'això, val esmentar que mentre que cap nen mixt del CJ que fa un ús monolingüe del català amb els germans, no s'observa ningú que faci ús monolingüe del castellà entre els informants de l'EC. Menys ús d'una de les llengües locals també s'observa en els usos lingüístics amb els progenitors.

3.4.3. Usos lingüístics amb amics

En la comunicació amb els amics, els nens de l'EC ofereixen diversos patrons d'ús lingüístics. El patró més freqüent és l'ús trilingüe del japonès, català i castellà (34%, n=26%), deixant l'ús bilingüe del català i japonès (26%, n=7) i l'ús bilingüe del català i castellà (22%, n=6) poc per sota. Com que el català i/o castellà és la llengua dels seus companys de la classe, és ben lògic que les llengües locals predominen en els seus usos lingüístics. Però també cal destacar la presència significativa del japonès: tot i que la mitjana d'índex d'ús del japonès és molt més baixa que no pas la dels nens mixtos del CJ (0,27), això implica les relacions amb els amics japonesos o l'ús d'aquesta llengua amb els seus companys de l'EC. Segons els professors, molts

nens estan acostumats a parlar en català i/o en castellà amb els seus companys un cop surten de l'aula, però entre alguns nens que tenen un nivell bastant alt en japonès, es comuniquen en aquesta llengua almenys dintre de l'EC.

3.4.4. Usos lingüístics al consum mediàtic

Per acabar, els usos lingüístics al consum cultural i mediàtic dels alumnes de l'EC es presenten bastants diferents que els dels alumnes del CJ. Pel que fa als programes televisius, el català es tria exclusivament o preferentment per molts informants (44%, n=10), mentre que hi ha alguns que escullen les dues llengües locals amb la mateixa proporció (22%, n=5). Quan es compara amb els nens mixtos del CJ, hom s'adona dels diferents patrons de tria lingüística: els alumnes de l'EC estan acostumats a triar els programes televisius locals, mentre que els nens mixtos del CJ prefereixen veure els programes japonesos, inclosos els dibuixos animats traduït en les llengües locals. Així, en la tria de llengües al consum mediàtic també s'hi reflecteixen les dues orientacions diferents – més cap a les llengües locals o més cap a la llengua japonesa. En canvi, pel que fa al DVD o vídeo, el japonès és una de les llengües més triades juntament amb el català. Per als nens que passen bona part del dia en un entorn plenament català (i/o castellà), és inevitable que l'ús del japonès estigui limitat. Per tant, aquests tipus de recursos audiovisuals sovint s'adopten com una eina efectiva que desenvolupa el seu nivell de japonès.

4. Conclusions provisionals i propostes per recerca en futur

Els resultats provisionals d'aquest estudi els podem resumir de la manera següent:

- (1) Els alumnes japonesos del CJ viuen majoritàriament en japonès, mentre que les llengües locals tenen poca presència en els seus usos, tot i que no és totalment nul·la.
- (2) Hi ha una relació significativa entre l'assistència a l'escola bressol i l'ús del català entre els germans dels alumnes del CJ.
- (3) Hi ha relació entre la llengua vehicular de l'escola i els usos lingüístics en la comunicació amb els seus germans. En els usos lingüístics dels nens mixtos d'ambdues institucions, la llengua japonesa hi té una presència significativa, però es divergeixen en l'índex d'ús de les llengües locals: en el cas dels nens mixtos del CJ, el castellà hi té relativament més presència i cap dels informants fan ús monolingüe del català. En canvi, en el cas dels nens mixtos de l'EC, el català hi predomina sobretot en la comunicació entre els germans. Cap dels informants fan ús monolingüe del castellà amb els seus germans.

La present recerca és un estudi pilot, però els resultats ens han oferit uns temes intrigants. Per una recerca en un futur, caldria analitzar també els usos lingüístics de tots els membres de la família. I seria molt interessant incloure com a subjectes els nens japonesos o mixtos que assisteixen únicament a l'escola local.

Bibliografia

- HOFFMAN, CHARLOTTE «Language Acquisition in two trilingual children.», *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, núm.6, 1985, pp.479-495.
- KOBAYASHI, TETSUYA (ed.), *Ibunkani sodatsu kodomotachi*. Tòquio: Yuhikaku sensho, 1983.
- OKA, HIDEO. «Bringing up children bilingually in Japan.», *Studies in English Language and Literature* 39, 1989, pp. 113-132.
- ÔTA, HARUO.«Kodomotachino tekio.»A: Kobayashi, T. (ed.),1983, pp.131- 151.
- SATÔ, GUNEI, *Kaigai-kikokushijo kyôiku no saikôchiku. Ibunkakan kyôikugaku no shitenkara*. Tòquio: Tamagawa Daigaku Shuppankai, 1997.
- SEKIGUCHI, REIKO,«Ibunkadeno katêkankyôto kodomotachi.»A: Kobayashi, T. (ed.) pp.108-130.
- SHIBANO, MASAYAMA, «Kaigainihonjin komyuniti to sono kyoiku mondai.»A: Kobayashi, T. (ed.) , 1983, pp.86-107.
- TORRES, JOAQUIM, «Ús familiar i transmissió lingüística»A: Torres, Joaquim (coord.) *Estadística sobre els usos lingüístics a Catalunya 2003. Llengua i societat a Catalunya en els inicis del segle XXI*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2005.
- YAMADA-YAMAMOTO,ASAKO i RICHARDS, BRIAN, (eds.) *Japanese Children Abroad. Cultural, Educational, and Language Issues*. Clevedon etc, Multilingual Matters, 1999.
- YAMAMOTO, MASAYO, *Bairingararu. Sonojitsuzô to jittai*, Tòquio: Taishukan shoten, 1991.
- YAMAMOTO, MASAYO, «Bilingualism in international families». *Journal of Multilingual & Multicultural Development* vol.16, No.1&2, 1995, pp.63-85.
- YASHIRO, KYOKO, «Japan's Returnees» *Journal of Multilingual & Multicultural Development* vol.16, No.1&2, 1995, pp.139-164.

¹ En el cas dels infants en l'edat preescolar d'EC, els seus progenitors han contestat els qüestionaris en lloc d'ells.

² A més d'això, tenint en compte els diferents perfils dels informants dels dos centres, hem afegit algunes preguntes distintes per als informants de cada escola: als alumnes del CJ, hem demanat el temps d'estada a Barcelona i l'assistència a escola bressol local; d'altra banda als alumnes d'EC hem demanat l'estada al Japó i les llengües maternes.

³ Ho hem limitat als membres amb els quals viuen junts actualment, ja que el nostre objectiu és conèixer els usos lingüístics a la vida actual.

⁴ De fet, hem observat l'ús d'alguns mots que s'utilitzen força habitualment com ara "piso", "metro", "portero", als enunciatos dels alumnes. Cal tenir present que hem demanat als informants simplement quines llengües empren en la comunicació amb cada membre de la família perquè s'evités la confusió.

⁵ Els programes televisius, per exemple, sovint esdevenen un dels temes centrals en la conversa entre els companys de la classe. Els nens hauran de estar-ne ben informats per al dia que retornin al Japó perquè no quedin aïllats.